

Hankovszky Tamás

A retorzív érvelés elméletének logikája

Weissmahr Béla retorzív érveléssel alapozta meg metafizikáját. Legfontosabb tételit annak kimutatásával igazolta, hogy ellentétüket performatív ellentmondás árán lehetne csak állítani. Intuitíve evidens, hogy aki performatív ellentmondásba keveredik, az valamilyen hibát követ el. Ám hogy pontosan miben áll ez a hiba, és hogy láttára milyen logika mentén kell éppen az ellenkezőjére következtetni annak, mint amit a hibát vétő személy állítani akart, azt Weissmahr csak utolsó nagy vállalkozásában, *A szellem valóságában* kísérte meg részletesen is bemutatni. A könyv első része a performatív ellentmondás és a retorzív érvelés egyfajta interpretációját vagy elméletét nyújtja. Dolgozatomban ezt az intuíciónkról számot adni hivatott elméletet vizsgálom meg.

1. Bevezetés

A filozófiában az új eredmények gyakran úgy születnek, hogy észrevesszük, vizsgálódásunk tárgya összetettebb, mint addig gondoltuk, és van olyan aspektusa is, amelyet korábban figyelmen kívül hagyunk. Az a tárgy, amelynek Weissmahr Béla egy újabb aspektusát is számba vette, nem más, mint az a valami, ami igaz vagy hamis lehet, és aminek a filozófiai hagyományban több neve is van: mondatként, állításként, kijelentésként vagy ítéletként is hivatkoznak rá. Weissmahr felismerése abban a tételben foglalható össze, hogy „Magában való állítások» [...] nincsenek; minden állítás egy konkrét ember megnyilatkozása, aki abban, hogy valamit állít, kikerülhetetlen módon egyben önmagáról is közléseket tesz.” (75.)¹ Vagy más megfogalmazásban: „egy igazságigénnyel föllépő ítélet nem lehet olyasmi, ami az ítélettevő emberrel *pusztán megtörténik*. Sokkal inkább az ember önálló, azaz szabad tételezésén át jön létre.” (81.) Ezek szerint tehát egy állítás igazságáról *nem (mindig) dönthetünk úgy, hogy az állítást tevő személytől független, absztrakt entitásnak tekintjük, amely vagy megfelel a valóságnak, és akkor igaz, vagy nem, és akkor hamis, hanem az igazság és a hamisság fogalma kitüntetett módon kötődik az állítást tevő személyhez is*. Ez nagyon figyelemreméltó tézis, és Weissmahr Béla életművének értékei között a legelső he-

¹ A szövegközi számok a következő mű oldalszámaira utalnak WEISSMAHR BÉLA: *A szellem valósága. Filozófiai útmutatás*, Kairosz, Budapest, 2009 (ford. Szombath Attila). Ld. még pl. 95.

lyen említeném, hogy következetesen kitartott amellett, hogy a filozófiában nem tekinthetünk el magától a filozofától, sőt, hogy még csak nem is pusztán a megismerő szubjektum transzcendentális struktúráira kell tekintettel lennünk, hanem arra a személyre is, aki szabadon egy állítás igaznak tartása mellett dönt,² és aki egy mondatot állítva cselekszik valamit.

Weissmahr ezt a felismerést a metafizika végső megalapozására használt retorzív érvelés során kamatoztatta. Ez arra a tényre támaszkodik, hogy senki nem tagadhat egy állítást anélkül, hogy végrehajtaná a tagadás *aktusát*. Ez az aktus pedig olykor ellentétben áll azzal az információval, amelyet végrehajtója közölni akart. Az ilyen ellentmondásokat performatív ellentmondásnak nevezzük, utalva arra, hogy abból fakadnak, hogy a nyelvvel nemcsak szándékolt információkat közlünk, hanem cselekszünk is. A retorzív érvelés alapgondolata, hogy problémás az a tagadás, amelyben ellentmondások – akár csak performatív ellentmondások rejlenek. A performatív ellentmondások nagyon szemléletes példái mutathatók fel, maga Weissmahr is úgy gondolta azonban, hogy ahhoz, hogy „eljuthassunk a retorzív argumentáció koherens elméletéhez” (58.), az intuitív példánál és a vázlatos magyarázatoknál sokkal többre van szükség.³ A következőkben a főművében kidolgozott elméletet interpretálok és rekonstruálok, és eredményeimet csak erre az elméletre vonatkozóan tekintem érvényesnek. A performatív ellentmondás más interpretációja esetén hasonlóan részletes vizsgálat dönthetne a retorzív érvelés hatékonyságáról.⁴

² Vö.: „Minden jóváhagyás [...] egy szabad aktus.” (114) Sőt: „egy kijelentés igaz volta (végső fokon) az ítéltevé ember önmeghatározásának eredménye” (115). Ld. még pl. 78.

³ Bár Weissmahr korábban számos művében ismertette és használta fel a retorzív módszert, részletesen kidolgozott elméletével csak utolsó könyvében, *A szellem valóságában* állt elő. Ezzel nagyon fontos következménynek próbált eleget tenni, hiszen a retorzív érveléssel kapcsolatban is érvényes egy más összefüggésben tett figyelmeztetése. „Az evidencia nem állhat a bizonyosság pusztán szubjektív érzésében, hanem e bizonyosság okát is meg kell tudnunk adni, azaz képesnek kell lennünk érthetővé tenni, miért jogos a bizonyosság érzése.” (100) Így még ha intuitíve kétségtelen és evidens is, hogy van valami probléma akkor, amikor valaki performatív ellentmondásba keveredik, pontosan meg kell tudnunk mondani, hogy mi ez a probléma, és miért lép fel. Nemcsak azért van erre szükség, hogy ellenőrizhessük, helyes-e az intuíciónk, hanem azért is, hogy megtudjuk, mire következtethetünk a feltárt problémából. Kétségtelen, hogy „azoknak a szabályoknak az explicit megragadása, amelyek szerint egy argumentáció végbemegy (vagy végbement) mindig utólagos magának az argumentációnak alapvető végrehajtásához képest” (92), sőt az érvelés helyessége független a vele foglalkozó elmélet kifejtésének sikerétől. Ahhoz az állításhoz azonban, hogy az érvelés valóban helyes volt, és akár egy teljes metafizikát is építhetünk az eredményére, mégis csak úgy nyerhetünk a „szubjektív érzésnél” szilárdabb alapot, ha egy sikeres elmélettel adunk számot az érvelés egyes lépéseinek érvényességéről. Ezért nem volna elégséges alapunk a retorzív érvelés használatára és eredményeinek elfogadására, ha elmélete kudarcot vallana.

⁴ Szombath Attila például abban látja a retorzív érvelés kulcsmozzanatát, hogy a cáfolni kívánt kijelentés propozicionális tartalmát „konfrontáljuk” a kijelentés végrehajtásának lehetőségéi feltételeivel. Mivel nem foglalkozik az érv logikai struktúrájának részletes feltárásával, tanulmányából nem derül ki egyértelműen, milyen természetű konfrontálásra gondol. E kérdés megválaszolásának függvényében a retorzív érvelésnek az enyémtől merőben eltérő elemzése is elképzelhető volna. (Vö. SZOMBATH ATILA: *Metaphysik im Ausgang von der Retorsion*, in HARALD SCHÖNDORF (HRSG.): *Die*

2. Az igazság szemantikus fogalma

Mivel a retorzív érvelés végső soron bizonyos tételek *igazságának* kimutatására szolgál, induljunk ki abból a bevett nézetből, hogy az igazság és a hamisság szemantikai fogalmak, vagyis a nyelv és a nyelven túli valóság viszonyával kapcsolatosak. E felfogás szerint egy mondat igazsága kizárólag nyelvi és nyelven kívüli tényezőktől függ – ahol a nyelvi tényező a mondat szavainak jelentése, köztük azoké, amelyek a mondat logikai szerkezetét határozzák meg, a nyelven kívüli tényező pedig a valóságnak az az eleme, amelyről a mondat *kifejezetten* állítást tesz. Az a mondat például, hogy „A hó fehér”, hamis volna, ha a „fehér” szó jelentése ugyanaz volna, mint a „gondolkodik” szóé, de akkor is, ha a hó színe a valóságban a hollóéra hasonlítana.

Úgy tűnik, az úgynevezett *kontradikciók* vagy ellentmondások esetében a mondat igazsága egyedül a nyelvi tényezőtől függ. Az a mondat, hogy „A hó fehér, és a hó nem fehér”, mintha csak azért volna hamis, mert az „és” éppen azt jelenti, amit jelent. Ha ugyanis azt jelentené, amit nyelvünkben a „vagy”, akkor a mondat a hó tényleges színétől függetlenül feltétlenül igaz volna. Figyelemreméltó tény, hogy nem azt gondoljuk, hogy az ellentmondást tartalmazó mondatok értelmetlenek, vagy megsérteneek valamilyen nyelvi szabályt, hanem azt, hogy hamisak. Jóllehet a hamisság szemantikai fogalom, „A hó fehér és nem fehér” mondatról akkor is tudnánk, hogy hamis, ha semmit nem tudnánk a hóról. Ennek az az oka, hogy meg vagyunk győződve arról, hogy a valóságban semmi nem lehet ellentmondásos, így a hó sem, és ha egymásnak ellentmondó tulajdonságokat állítunk róla, az csak hamis lehet. Minden bizonnyal ez az *a priori* tudás legegyszerűbb esete.⁵ Jóllehet a kontradikciók hamisságáról való meggyőződésünk végső soron azon alapul, hogy szilárdan hisszük, nem felelnek meg a nyelven túli valóságnak, csak a legritkább esetben megyünk vissza odáig, hogy erre az alapra hivatkozzunk. Inkább axiómaként kezeljük, hogy a kontradikciók szükségképpen hamisak, vagyis igazságuk megítélésénél egyedül a nyelvi tényezőre kell tekintettel lenni, mégpedig általános meggyőződés szerint kizárólag a mondat *formáját* meghatározó szavak jelentésére.

Ettől függetlenül természetesen a kontradikciókra is alkalmazható az igazságnak az a definíciója, amelyet Alfred Tarski dolgozott ki, és amely szándékai szerint az igazság klasszikus arisztotelészi felfogását adja precízen vissza, vagyis azt, amelyet modern megfogalmazásban az igazság korrespondenciaelméleteként is emlegetnek,⁶ és amelyről Weissmahr sem kívánt lemondani (vö. pl. 122.). A teljes definíció

Wirklichkeit erkennen. Grundlinien im Denken Béla Weissmahrs. Kohlhammer, Stuttgart, 2012, 11–32.; 14–15.).

⁵ Hogy miért lehetünk biztosak benne, hogy az ellentmondásos mondat soha nem felelhet meg a valóságnak, vagyis hogy a valóság nem lehet ellentmondásos, az már egy másik és egyáltalán nem egyszerű filozófiai kérdés, amelyet legtöbbször egyáltalán nem vizsgálnak.

⁶ ALFRED TARSKI: Igazság szemantikus felfogása és a szemantika megalapozása, in uő: *Bizonyítás és igazság.* Gondolat, Budapest, 1990, 307–364; 311–312. Popper szerint Tarski jelentősége nem kevesebb, mint hogy „rehabilitálta az igazság korrespondenciaelméletét”. KARL R. POPPER: Néhány filozófiai

helyett itt beérhetjük egy részlegessel is: „*p*” igaz akkor és csak akkor, ha *p* (ahol „*p*” egy mondat neve, *p* pedig maga a mondat). Ezzel az úgynevezett Tarski-sémával bármely mondatról elmondhatjuk, mit értünk az igazságán. Például „A hó fehér» mondat akkor és csak akkor igaz, ha a hó fehér.”⁷ Bár ez semmitmondónak tűnik, két lényeges dolog mégis kiolvasható belőle. Az egyik, hogy az igazság *mondatok tulajdonsága*, a másik pedig, hogy amikor a mondatok igazságával foglalkozunk, semiféle utalást nem kell tennünk a szubjektumra, aki a mondatot állítja, vagyis hogy az igazság Tarski szerint igenis „*magában való állítások*” tulajdonsága. A hóról szóló mondat igazsága szavainak adott jelentése mellett csak a hótól függ. Még a kontradikciók is igazak volnának, ha a valóság ellentmondásos volna. Példamondatunkra alkalmazva ugyanis a definíció így hangzik: „A hó fehér és nem fehér” mondat akkor és csak akkor igaz, ha a hó fehér és nem fehér. E definíció nem mond semmit arról, hogy a benne foglalt mondat igaz-e, csak igazságának a feltételét adja meg. Mivel azonban biztosak vagyunk abban, hogy semmi sem ellentmondásos, tudjuk, hogy ez a feltétel nem teljesül, és ezek után már pusztán a mondat szavainak jelentése, vagyis a mondat ellentmondásos logikai szerkezete alapján, vagyis *a priori* tudjuk, hogy „A hó fehér és nem fehér” hamis.

3. A performatív ellentmondások igazságértékének kérdése

Weissmahr Béla retorzív érvelésről adott elmélete – amennyiben a mondatok igazságát attól a nyelvi cselekvéstől is függővé teszi, amellyel egy személy állítja őket – kívül esik az igazság imént bemutatott paradigmáján. Ez már abból is kiolvasható, hogy az utóbbit találóan nevezik az igazság *szemantikus* felfogásának, a retorzív érvelés alapötlete viszont éppen abban áll, hogy az igazság és a hamisság olyan tényezőktől is függ, amelyek a nyelv *pragmatikai* szintjéhez tartoznak. Ebben a helyzetben két lehetőség van „a retorzív argumentáció koherens elméletének” felépítésére. Vagy kidolgozunk egy olyan új igazságfogalmat, amely tágasabb, mint a szemantikus (ami talán ugyanolyan sok generáció erőfeszítését igényelné, mint amennyit Tarski letisztult sémájának kiérlelése követelt Arisztotelész kora óta), vagy a retorzív érvelésben döntő jelentőségű pragmatikai szint egyfajta szemantikai transzformációjára vállalkozunk, ami szintén nehéz feladat, ha a szemantika és a pragmatika szokásos megkülönböztetése valóban indokolt.

Ha Weissmahr Bélát követve a második utat választjuk, akkor egy újabb választás elé kerülünk. Mivel az igazságot a korrespondenciaelméletek olyan predikátumnak

megjegyzés Tarski igazságelméletéhez, in ALFRED TARSKI: *Bizonyítás és igazság*. Gondolat, Budapest, 1990, 415–437; 428.

⁷ Uo. 313., 350.

gondolják, amely egy kéttagú reláció egyik tagjáról állítható, ahol a relációs tagok a nyelven kívüli valóság (a dolog), illetve a mondat (a gondolat), az előttünk álló két lehetséges út aszerint különbözik, hogy a személy által végrehajtott beszédaktust a reláció melyik tagjába próbáljuk integrálni. A közönséges mondatot egyrészt viszonyíthatjuk egy olyan valósághoz, amelyben a mondat állításának aktusát (és az aktus lehetőségfeltételeit) faktumként helyezük el, vagy ellenkezőleg, mindent, ami a nyelvhez tartozik, így az állítás aktusát is az igazság lehetséges hordozójához, a mondatához sorolhatjuk, amelynek egy nyelvtől szigorúan véve független valósággal kell korrespondeálnia. Választásunk fogja meghatározni, hogy mi az a valami, ami igaz lehet. Ha azt választjuk, hogy a közönséges mondat, akkor a Tarski-sémát úgy kell módosítani, hogy az „akkor és csak akkor” *utáni* részbe szöjünk bele a beszédaktust. Ebben az esetben tehát a mondat állításának ténye a mondat igazságfeltételei között jelenik meg. Maradva a példánál: „A hó fehér” mondat igaz akkor és csak akkor, ha a hó fehér, és a róla tett állítás aktusa ilyen és ilyen. E lehetőséget választva azzal kell számolnunk, hogy a mondatok ritkábban korrespondeálnak a dolgok mellett beszédaktusokat is magában foglaló valósággal, vagyis néha akkor is *hamisak* lesznek, ha kimondásuk aktusát figyelmen kívül hagyva igaznak gondolnánk őket. *Ellentmondásosak* viszont pontosan azokban az esetekben lesznek csak, mint amelyekben akkor is azok lennének, ha senki nem állította volna őket. Ez a választás tehát kizárja a „performatív inkonzisztenciát” (104.), és csak formálist enged meg.

Ezért a performatív *ellentmondásokból* kiinduló retorzív érvelés elméletének a másik utat kell választania, vagyis az állítást mint aktust az állítás tartalmával kell egybekapcsolnia, és az így keletkező egységet a Tarski-séma első felébe illesztve alkalmaznia kell rá az igazságpredikátumot. Ekkor ilyen igazságdefiníció kínálkozik: „A hó fehér” mondat és az őt állító aktus egysége akkor és csak akkor igaz, ha... Nyilvánvaló, hogy ezt a definíciót nehéz volna befejezni, mert egyáltalán nem világos, mikor igaz *egy aktus és egy mondat egysége*, hiszen maga a Tarski-séma is csak arra való, hogy pusztán *mondatok* igazságáról beszéljünk általa.

További nehézség, hogy a retorzív érveléshez még az sem volna elég, ha egy ilyen egység valahogyan mégis igazságértékkel rendelkezne, hacsak nem rendelkezne *önmagában az aktus* is. Ha ugyanis maga az aktus nem lehet igaz, akkor ellent sem mondhat semminek, márpedig mi éppen azért helyeztük az állítás aktusát a Tarski-séma *első* felébe, hogy adott esetben ellentmondás keletkezhesen közte és az általa kimondott propozicionális tartalom között. Abban, hogy értelmetlennek tűnik az igazságpredikátumot egy aktusra alkalmazni, ismét a pragmatika és a szemantika különbsége ütközik ki. Jóllehet a beszédaktusok a nyelvhez tartoznak, mégsem a nyelv szemantikai dimenziójához, amelyhez az igazság kapcsolódik. Ha tehát számításba akarjuk venni a beszédaktusokat a szemantikában, de nem akarunk ennek érdekében teljesen új igazságfogalmat kidolgozni, mégiscsak olyan alakra kell hozni őket, hogy a Tarski-séma első felébe legyenek illeszthetők.

Weissmahr Béla teljes mértékig tisztában volt ezzel a problémával, és azzal is, hogy az általa javasolt megoldás nem paradigmátikus (vö. 76.). Első lépésben át-

veszi a nyelv szemantikai és pragmatikai szintjének hagyományos megkülönböztetését, vagyis különbséget tesz a mondat propozicionális tartalma és az aktus között, amellyel ezt a tartalmat hírül adjuk. E különbség nélkül nem is létezhetnének *performatív* ellentmondások, csak formálisak. Második lépésben viszont magát az aktust mint aktust is közlésnek tekinti, vagyis feltételezi, hogy azon túl, hogy egy szándékolt propozicionális közlést teszünk a segítségével, magát az aktust is „szemantikai, tehát jelentés-funkció [illeti meg]!” (76.) A beszédaktusok elméletének eredeti ötlete alapján azon kívül, hogy a nyelvhasználatlaltal közlünk valamit, cselekszünk is. Weissmahr viszont ezt a cselekvést újra csak közlésnek tekinti. Visszatérően hangsúlyozza, hogy „minden állítás többet közöl annál, mint amit propozicionális tartalma révén tudtul ad” (75. vö. pl. 95., 138.). Ezt az aligha vitatható tételt azonban úgy alkalmazza, hogy a *többletközlést* már nem a nyelv szemantikai funkciójának, hanem a pragmatikainak tulajdonítja. „A szemantikát és a pragmatikát [...] még megkülönböztetésük esetén sem szabad egymástól tökéletesen elválasztottként (vagy izoláltként) fölfogni. Ezért joggal ragaszkodhatunk ahhoz, hogy a performatív módon közölt épp mint közölt a szemantika területére is esik.” (76.)

Alaposabb vizsgálatot igényelne annak eldöntése, mennyire legitim a szemantika és a pragmatika ilyen egyesítése, vagyis felépíthető-e rá „a retorzív argumentáció koherens elmélete”. Mindenesetre ez a fogás Weissmahrnál szükségtelenné teszi az állítás aktusának a szemantikai dimenzióba való *mesterséges transzformálását*, amennyiben *éleve* szemantikai komponens fedez fel benne. Ez a közlés-komponens fogja képviselni vagy inkább helyettesíteni az aktust a Tarski-sémában, amelyben viszont az aktus mint aktus többé nem jelenik meg (és ugyanígy lehetőségi feltételei sem). Ezzel az állítást tevő szabad személy szerepe is nagyban lecsökken az igazság elméletében, ennek következtében pedig a retorzív érvelés elméletében is pusztán információforrássá válik, persze nélkülözhetetlen információforrássá, ha a formálisan ellentmondásmentes mondatokat mégiscsak ellentmondásosakként akarjuk elvetni. Mindezen problémák ellenére Weissmahr megoldása a Tarski-séma első felébe immár nem egy mondat és egy aktus egységét helyezi, hanem két közlés, két mondat egységét, amely valóban lehet igaz, és adott esetben akár ellentmondásos is. Ezzel megtettük az első interpretációs lépést, mert beláttuk, hogyan gondolható el egyáltalán performatív ellentmondás a klasszikus igazságfogalom feladása nélkül. Ez ugyan eredetileg „magában való állításokra” vonatkozott, vagyis olyanokra, amelyeket pusztán szemantikai szempontból vizsgálunk, eltekintve attól, hogy valaki szabadon állította őket, Weissmahr azonban olyasmit nyert ki ebből a szabad aktusból, ami már maga is úgy kezelhető, mint egy magában való mondat. Ha ezt egyesítjük a Tarski sémában eredetileg is ott szereplő mondattal, az eredménnyel nyilván úgy bánhatunk már, mint bármelyik közönséges mondattal.

4. Mi következik a performatív ellentmondás tényéből?

Korábban láttuk, hogy egy kontradiktórius mondatot gond nélkül hamisnak tartathatunk, mert nem érezzük szükségét, hogy egy adott jelentéssel rendelkező mondat igazságát mástól is függővé tegyük, mint a valóságtól és a benne levő dolgoktól, azokat pedig ellentmondásmentesnek gondoljuk.⁸ Ezért a lehető legkényelmesebb és legbiztosabb módja egy mondat cáfolásának, ha kimutathatjuk az ellentmondásosságát, hiszen a valósággal való összevetése általában számos nehézséget rejtene magában. Retorzív érvelésre akkor van szükség, ha egy mondat se a nyelven túli valósággal nem vethető egykönnyen össze, se propozicionális tartalmában nincs formális ellentmondás. Ha ugyanis ki lehet mutatni, hogy e mondatot az állítása aktusában közölt információval egyetlen mondatban egybekapcsolva ellentmondás keletkezik, akkor az ellentmondásos mondatot nyugodtan tekinthetjük hamisnak, negációját pedig igaznak. Az ötödik fejezetben szeretnék majd visszatérni az ellentmondó tagmondatok tartalmának, tehát az ellentmondás tényének kérdésére, előbb azonban az ellentmondás tényéből levonható következtetésekkel foglalkozom.

Mint láttuk, egy mondat állításának aktusát egy propozicionális tartalomnak kell képviselnie vagy helyettesítenie a Tarski-sémában. Ez azonban alaposan megnehezíti a továbblépést a Weissmahr által kitűzött cél irányába. Mindannyian egyet értünk ugyanis abban, hogy „A hó fehér és a hó nem fehér” mondat hamis, negációjá pedig igaz. Csakhogy a negációjá a De Morgan törvény értelmében pusztán ennyit mond: „A hó nem fehér vagy a hó fehér”, vagyis hogy a két alternatív lehetőség közül az egyik biztosan igaz. Ebből azonban nem derül ki, hogy melyik. Egy ellentmondásosnak talált összetett mondat tagadása tehát nem igazít el minket arról, hogy me-

⁸ A retorzív érvelés, illetve a performatív ellentmondás elméletére azért is szükség van, azért is fontos volt, hogy Weissmahr Béla utolsó vállalkozásában ilyenekkel álljon elő, mert egy ellentmondás *önmagában* nem rossz, vagy legalábbis nem utal semmi *hamisra*. A formális ellentmondás is csak azért jelent problémát, és az ellentmondásos mondatok is csak azért hamisak, mert nem felelhetnek meg a valóságnak, amely hitünk szerint nem ellentmondásos. Amikor az ellentmondásmentes valóság egy egységének egy olyan egységet akarunk megfeleltetni, amely ellentmondásos, akkor a meg nem felelés láttán arra következtetünk, hogy az utóbbi problematikus. Erősen kétséges azonban, hogy egy mondat és egy aktus képezhet-e olyan egységet, amely alkalmas arra, hogy a korrespondencia értelmében vett megfelelést keressünk közte és a valóság egy egysége között, és amelyről *a priori* tudható volna, hogy hamis, mert az egybevetés minden alkalommal szükségképpen meg nem felelést fog feltárni. Amíg tehát az aktust nem formáljuk át úgy, hogy a mondattal olyan egységet alkotasson, amely legalább elvileg korrespondálhat a nyelven túli valósággal, addig a performatív ellentmondásnak semmi köze sincsen a „hamis” szemantikai értékhez. Vajon mi okunk volna a performatív ellentmondást a számtalan negatív konnotációjú jelző közül éppen a „hamis”-sal kapcsolatba hozni, ha performatívan ellentmondó tagok egysége nem lehet olyasmi, ami korrespondálhat, vagyis aminek bármilyen igazságértéke lehet. Ha az ellentmondás paradigmátikus esetének a formalistát tekintjük, akkor a performatív ellentmondás csak analógiásan nevezhető ellentmondásnak. Éppen abban különbözik a formalistától, hogy önmagában véve nem hamis, és valami más indokkal lehet csak problémásnak tartani. *Mindenképpen szükséges volt tehát, hogy Weissmahr a performatív ellentmondásokkal szembeni intuitív ellenérzést egy világosan megragadható szemantikai probléma kimutatásával helyettesítse, ha a performatív ellentmondásból mondatok igazságára és hamisságára akart következtetni.*

lyik tagja a hamis. Hasonlóképpen: még ha sikeresen ki is mutatunk egy performatív ellentmondást, például megmutatjuk, hogy ilyen ellentmondást hordoz magában, és ezért hamis, *ha valaki azt az állítást teszi, hogy nincs igazság*, nem világos, hogyan juthatnánk el innen oda, hogy van igazság, ahova Weissmahr el szeretne jutni. Hiába fogadjuk el, hogy annak, ami ellentmondást tartalmaz, éppen az ellentéte az igaz. Mert az, ami a performatív ellentmondás esetében ellentmondónak bizonyul, nem a kifejezetten közölt propozicionális tartalom, nem a „magában való mondat”, hanem *a mondat és a mondat állítása együtt*, illetve, mint eddigi elemzésünk megmutatta, a mondat egybevéve azzal a másik mondattal, amelyet azzal az aktusunkkal közlünk, amellyel szándékolt mondanivalónkat állítjuk. „A hó fehér és a hó nem fehér” konjunkció esetében sem az volt az ellentmondásos és így hamis, hogy „A hó fehér”, és nem ennek az ellentétének az igazságát bizonyítottuk a konjunkció ellentmondásosságának feltárásával, hanem a teljes összetett mondat ellentétének igazságát. Ami tehát igaznak bizonyult, az pusztán a két egymásnak ellentmondó tag negációjának alternációja. Mint minden ellentmondásban, a performatívban is két tag van, amelyek csak egymásnak mondanak ellent. Ezért az ellentmondásuk feltárása után nem tekinthetjük úgy, mintha mégiscsak egyedül a propozicionálisan közölt tartalom lett volna ellentmondásos, hiszen ezt önmagában véve nem is találunk ellentmondásosnak – éppen ezért próbáltuk retorzív módon cáfolni. Így aztán a retorzív eljárás végén nincs is okunk elvetni a „magában való mondatot”, hanem az egész ellentmondásos *összetételt* kell elvetni. Más szóval nem abban mutatható ki a performatív ellentmondás, hogy „Nincs igazság”, hanem legjobb esetben is csak abban, ha *azt állítom, hogy „Nincs igazság”*. Nem könnyű feladat ezt az „*azt állítom*” mondatrészt leválasztani, és visszajutni a „magában való mondathoz”, és egyedül erre a tagra ruházni a két tag feszültségéből fakadó ellentmondást és hamisságot. Hiszen az ellentmondás, amelyet találtunk, pusztán performatív, tehát csak az állítás aktusa, vagyis éppen az „*azt állítom*” miatt keletkezett, és azonnal semmivé foszlik, ha eltekintünk attól, hogy a „Nincs igazság” mondatot *állítottam*.

Tulajdonképpen inkonzisztens is volna, ha el akarnánk tekinteni tőle. A retorzív bizonyítás befejezésének útjában álló „*azt állítom*” ugyanis éppen arról az aktusról ad hírt, amelynek Weissmahr helyet követelt az igazságról szóló elméletben. Az „*azt állítom*” eliminálása következetlenség volna, mert azon az áron vezet vissza a cáfolni kívánt mondathoz, hogy „magában való mondatot” csinálunk belőle, hogy újra elvonatkoztunk az aktustól és az állítást tevő személytől. Én legalábbis abban látom Weissmahr Béla legfontosabb örökségét, hogy elvetette a „magában való mondatok” filozófiáját, hogy nemet mondott a filozofáló emberre ügyet sem vető filozófiára. Ezért őt követve nem következtethetünk abból, hogy ellentmondásos és ezért *kerülendő azt állítani*, hogy nincs igazság, arra, hogy ellentmondásos és ezért *hamis az az állítás* vagy mondat, hogy „Nincs igazság”. Ha beláttuk, hogy valamit nem lehet konzisztens módon állítani, akkor bizonyára az a legjobb, amit tehetünk, hogy nem

állítjuk.⁹ Ezzel azonban nem nyerünk jogot arra, hogy az ellenkezőjét viszont állítsuk. Az a felismerés, hogy egy mondatot nem lehet konzisztens módon *állítani*, nem azonos a felismeréssel, hogy ugyanez a mondat inkonzisztens, az ellentéte pedig igaz. A „performatív inkonzisztencia” ugyanis nem azonos a formálissal: éppen azért, mert az előbbi soha nem jelentkezik „magában való mondatok” esetében. Ha viszont egyszer már egybekapcsoltuk az állítást a szubjektumával, többé nem választhatjuk el őket. Mivel nincsenek többé „magában való mondatok”, a körütekintő elemző szemében nincs többé olyan sem, hogy „Nincs igazság”, csak olyan van, hogy „Azt állítom, hogy nincs igazság”. És ennek az utóbbinak az ellentéte valami más, mint az előbbinek.¹⁰

5. Az ellentmondás tényének ellenőrzése

Mindezidáig kerültem, hogy pontosan számot adjak a performatív ellentmondás két tagjáról. Láttuk, hogy Weissmahr elkötelezett amellet, hogy mindkettő mondat, amelyek közül az első olyan propozicionális tartalmat hordoz, amelyet a beszélő kifejezetten állít, a második olyant, amelyet csak az állítás aktusával ad tudtul. Korábban függőben hagytuk azt a kérdést, hogy mi ez a performatív módon tudtul adott tartalom. Annyit állapítottunk meg, hogy az állítás aktusának az a komponense, amelyik a szemantika területére esik, minthogy Weissmahr szerint a nyelv szemantikaitól megkülönböztetett pragmatikai funkciójának is van szemantikai funkciója. Azt is idéztem már, hogy összhangban a beszédaktus elmélet hagyományos változataival, amelyek szerint az illokúciós aktusokban nem lehet elvonatkoztatni a beszélő személyétől, Weissmahr is elfogadja, hogy azért nincsenek „magában való állítások”, mert ha valaki állít valamit, „kikerülhetetlen módon egyben önmagáról is közléseket tesz”.¹¹ Ráadásul az idézet kontextusa világossá teszi, hogy ezt az önközlést ahhoz a már említett többlethez kell sorolni, amelyet propozicionális tartalma mellett minden állítás tudtul ad. Ennek ellenére mégsem lehet közvetlenül a beszédaktus szubjektumáról szóló információ az aktus azon komponense, amely az ellentmondás második tagját képezi. Ellenmondás ugyanis csak akkor keletkezik, ha egy és ugyanazon dologról mondunk ellentéteseket, márpedig a retorzívan cáfolni kívánt mondatok tipikusan nem a szubjektumról szólnak, így a közvetlenül

⁹ Itt nem arról a Weissmahr által is bírált (166) maximáról van szó, hogy amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell, hanem csak arról, hogy amit nem lehet állítani, arról nyugodtan beszélhetünk, csak ne állítsuk. Ez a különbségtétel éppen azért lehetséges, mert Weissmahr megkülönbözteti a pusztá kimondást az állítástól, egy személy szabad, igazságigénnyel fellépő cselekvésétől.

¹⁰ Bár a „Nincs igazság”-nak ellentéte a „Van igazság”, a „Nincs igazság + állítást tevő személy” egységnek, legalábbis a hagyományos logika szerint nem ellentéte a „Van igazság + állítást tevő személy” egység.

¹¹ Egy másik jellemző megfogalmazás: „minden kijelentés létrehozásával és létrehozása által az ember implicit formában közléseket tesz önmagáról.” (95)

az állítás aktusának szubjektumáról szóló információ nem is mondhat nekik ellent. Ezért Weissmahr az állítás aktusának olyan szemantikai komponensét tételezi fel, amely nem a szubjektumról közöl információt (legalábbis nem közvetlenül róla), amivel viszont azt kockáztatja, hogy az állításból mint illokúciós aktusból éppen az első személy veszik el, amikor az aktust az ellentmondás egyik tagjává formáljuk.

Mindenesetre többször is hasonló módon határozza meg, mi az, ami az aktust az ellentmondásban képviseli vagy helyettesíti: „*minden komolyan vett állításban a nyelvi tételezés által [...] szüntelenül hírül adjuk azt, hogy e konkrét beszédaktus esetében minden olyan feltétel megvalósult, amiknek hiányában ennek az állításnak állításként való tételezése lehetetlen volna*” (77.).¹² A legtöbb esetben alapos filozófiai elemzéssel lehet csak eldönteni, hogy mik ezek a feltételek, ami kudarcra fenyegeti a retorzív érveléssel szemben támasztott azon igényt, hogy végső megalapozás legyen.¹³ Persze vannak olyan esetek, amelyekben nem kell különösebb jóindulat ahhoz, hogy e feltételekben megállapodhassunk. Ha például hangosan kimondom, hogy „Néma vagyok”, hírül adom egyebek mellett azt is, hogy élek, hogy valami megszólalásra kész-tetett, és hogy tudok beszélni. Hiszen aki nem él, vagy nem tud beszélni, az nem fog semmit sem mondani, tehát azt sem, hogy ő néma. Így performatív ellentmondás azt állítani, hogy néma vagyok. Az ellentmondó mondatok ebben az esetben a következők: „Néma vagyok” (ez az a propozicionális tartalom, amit közvetlenül kifejeztem) és „Nem vagyok néma” (ez az, amit azzal fejeztem ki, hogy megszólaltam). A két mondat konjunkciója ellentmondás, viszont szükségszerűen igaz e konjunkció ellentéte, amely ezt az alakot ölti: „Nem vagyok néma vagy néma vagyok”. Pusztán ennek a mondatnak az elemzése azonban nem dönti el, hogy az alternatívák közül melyik az igaz.¹⁴ Itt következményekkel terhessé válik, hogy az állítás aktusát nem mint

¹² Talán nem felesleges hangsúlyozni: az említett híradás egy mondat formáját ölti, amely *mint ilyen* alkalmas arra, hogy egy másik mondattal együtt egy *kontradikciót* képezzen. Vagyis nem maga a feltételek megvalósulása az, amit konfrontálnunk kell az állításunk által szándékoltan kifejezett propozicionális tartalommal, és így az idézett mondat nem támasztaná alá azt az interpretációt, amely a retorzív érvelés lényegét egy állítás és annak lehetőségi feltételei közötti *korrespondencia* hiányának kimutatásában látná.

¹³ Itt jegyzem meg, hogy a retorzív érvelés egyébként is csak akkor lehetne végső megalapozás, ha nem támaszkodna arra a tételre, hogy az ellentmondásos mondatok hamisak. Ez a tétel ugyanis, arra a hitünkre támaszkodik, hogy maga a valóság nem ellentmondásos. Mivel az eddigiekben nem egy konkrét retorzív érvelést elemeztem, hanem az ilyen érvelés általános struktúráját próbálom feltárni, az iménti megjegyzésre nem válaszolhatunk azzal, hogy egy retorzív érvelés segítségével kimutatjuk, hogy az említett tétel igaz. Ez ugyanis hibás kör lenne. Minden retorzív érvelés egyik döntő lépésének helyességét retorzív érvelés bizonyítaná.

¹⁴ Egy helyen Weissmahr arra utal, hogy ha nem is a mondat elemzése révén, de mégis eldönthető, hogy melyik alternatívát kell választani. Mivel az eredetileg nem propozicionális „módon közölt tartalom egy aktus, egy létrehozás által kerül közlésre s így tényszerűen adóként áll elénk, értelmesen nem lehet azt tagadni (épp azért, mert itt nem egy fogalmilag kifejezett, sokféle kérdésre okot adó kijelentésről van szó). Ebben az értelemben az így közölt tartalom »immunis a tévedéssel szemben«, tehát szükségképp és feltétlenül igaz: »contra facta non valent argumenta.«! (84) Ez az idézet azonban több problémát is felvet. Először is, aki a performatív ellentmondást látva az ellentmondó tagok kö-

aktust foglaltuk bele abba az egységbe, amelynek az igazságát vizsgáltuk, hanem egy olyan komponense helyettesítette csak, amely maga is pusztán propozicionális tartalom, vagyis semmi nem tünteti ki a vele szemben álló propozicionális tartalommal szemben. Még ha úgy gondoljuk is, hogy az ellentmondás e második tagja (amely a beszédkészségemet állította) valamiképpen az első kimondásának feltételeként vált fontossá, és került szóba az ellentmondás egyik tagjaként, *erre a tényre már nem támaszkodhatunk*, amikor azt mérleljük, az ellentmondás melyik tagját vessük el. Amikor ugyanis a beszédkészséget mint a némaságot állító hangzó mondat feltételét az ellentmondás kimutatása céljából mondatba foglaltuk, *megszűnt feltétel lenni*, mert lefordítottuk, vagy inkább leszállítottuk egy róla szóló mondatba. Ugyanígy tekintettünk el az ellentmondás felállításakor a hangzó mondat hangzó mivoltától mint feltételezettől is, és csak propozicionális tartalmát vettük figyelembe. Ezért az ellentmondásban már nem feltétel mond ellent a feltételezettnek, hanem két közönséges mondat mond ellent egymásnak. Csak azért van, hogy még sincs senkinek sem kétsége afelől, hogy a „Nem vagyok néma” és a „Néma vagyok” párból az adott szituációban melyiket kell igaznak tartani, mert mindegyik állítást könnyen összehasonlíthatjuk a nyelven túli valósággal. Nem magából az ellentmondásból olvassuk ki, hogy az ellentmondó tagok közül melyik az igaz, hanem az empirikus tapasztalatból. Olyannyira, hogy bár a hangosan kimondott „Néma vagyok” mondatra lehet

zül éppen a cselekvés által kifejezett tartalmat akarná elvetni, az nem a faktummal szállna szembe, hanem azzal, amit a faktum kifejez. Még ha maga a faktum, a cselekvés ténye kétségbevonhatatlan is, az, amit közöl, pontosabban, amiről úgy gondoljuk, hogy közli, egyáltalán nem az. Bár Weissmahr többször is állítja, hogy van, ami szükségszerű feltételként kapcsolódik egy cselekvéshez, és ezért a cselekvés megvalósulása esetén vitathatatlan, ennek a kapcsolatnak a természetét soha nem mutatja be. Sőt, még az sem világos, hogy *mit* tekint a cselekvés feltételének: egyes tételek igazságát vagy a tételeknek a szubjektum részéről való igaznak tartását vagy egyenesen tudását. Ezzel összefüggésben kifejezetten zavaró, hogy Weissmahr nem különíti el eléggé egyrészt az állítást/mondatot, másrészt az állítástevést, harmadrészt a tudást (vö. pl. „csak akkor lehet igaz, ha egyáltalán tudjuk...” 49., lásd még pl. 50., 109.), holott nyilvánvaló, hogy anélkül is állíthatom egy mondatról, hogy igaz, hogy tudnám, hogy igaz, és anélkül is, hogy igaz volna. Mindenesetre, amikor egy mondatpár inkonzisztenciájának formájában kiütő performatív ellentmondás esetében azt mérlelem, hogy az egymásnak ellentmondó tagok közül melyiket vessem el, figyelembe kell venni, hogy az egyik mellett sem tanúskodik közvetlenül egy faktum, hanem az állítás megtételének mint reális cselekvésnek a tényét legjobb esetben is „sokféle kérdésre okot adó” gondolati közvetítésen keresztül hívhatom tanúnak. A legnagyobb probléma az idézett szöveggel kapcsolatban mégis az, hogy ha ezt tekintjük mérvadónak Weissmahr gondolatmenetének interpretációjakor, akkor a szubjektum, akinek a cselekvése mint vitathatatlan tény kerül itt szóba, nem annak az egységnek tényezőjeként tűnik fel, amely igaz vagy hamis lehet, hanem egy „magában való mondat” igazságfeltételei között (vagyis a Tarski-séma második tagjában). A szubjektum cselekvése olyan faktum lesz, amellyel a mondatot össze kell vetni, hasonlóan ahhoz, ahogyan „A hó fehér” mondatot a fizikai hóhoz kell viszonyítani. Ha Weissmahr valóban így gondolná, akkor a „Néma vagyok” típusú mondatokat nem is szerepeltethetné a performatív ellentmondások példaként, hiszen az idézet szellemében eljárva itt nem ellentmondást mutatunk ki, hanem egy állításnak egy faktummal (a cselekvés tényével) való meg nem egyezését. Vagyis nem a mondatok közötti konzisztenciával volna a baj, hanem a mondat és a faktum közötti korrespondenciával.

alkalmazni a retorzív érvelést, valószínűleg nem ezt tesszük. Nem *a priori* cáfolást hajtunk végre, hanem empirikus adatunk van arról, hogy a mondat hamis.

Némiképp más a helyzet akkor, amikor valaki azt állítja, hogy nincs igazság. Ennek vagy az ellentétének az igazságáról ugyanis nem lehet empirikusan meggyőződni.¹⁵ Tipikusan ilyen esetekre való a retorzió módszere! Aki ezt a mondatot komolyan állítja, az hírül adja, hogy megvalósultak a feltételei annak, hogy ezt állíthassa: tehát hogy él, hogy tud beszélni, és ezen kívül azt is, hogy hiszi, hogy nincs igazság, vagy másképpen, hogy *igaznak tartja, hogy nincs igazság*. Hiszen ha nem gondolná így, nem mondaná komolyan. Igaznak tartani, hogy nincs igazság – ez meglehetősen paradoxnak hangzik, de mégsem ez az az ellentmondás, amit most keresünk. Az ugyanis biztos, hogy a keresett ellentmondás egyik tagja a „Nincs igazság,” ezért a másiknak annak kell lennie, hogy „Van igazság,” nem pedig annak, hogy „Igaznak tartom, hogy van igazság” vagy „Ígényt formálok az igazságra.” Ez utóbbiak ugyanis nem mondanak ellent az előbbinek, már csak azért sem, mert ezek rólam, az én hiteimről és igényeimről szólnak, az előbbi pedig az igazság létéről szól.

Annak feltételei között viszont, hogy azt állíthassam, nincs igazság, úgy tűnik, egyáltalán nem szerepel az, hogy van igazság, és annak állításával, hogy nincs igazság, egyáltalán nem közlöm, hogy van.¹⁶ Ha valaki úgy gondolja, hogy igenis csak akkor tagadhatom az igazság létét, ha van igazság, olyan tartalmi, filozófiai tételt tesz magáévá, amelyet – ha egyáltalán – csak kétségbe vonható premissákra tá-

¹⁵ A két eset különbségének egy másik oka az állítások keletkezésének és lehetséges érvényességének szükségyszerű feltételei közötti különbségben keresendő. Vö. 78.

¹⁶ Tegyük fel, hogy helyes a következő érvelés! Annak, hogy megtegyem a „Nincs igazság” állítást, feltétele, hogy igaznak tartsam, amit mondok, tehát igazságigényt kapcsoljak hozzá. Az igazságigénynek viszont az igazság létéről való meggyőződés a feltétele, ennek pedig nyilván az, hogy legyen igazság. Ilyen módon azzal, amit kifejezetten állítok („Nincs igazság”), ellentétben áll ennek az állításának mint aktusnak a legvégső feltétele, hogy „Van igazság.” Csakhogy, bár Weissmahr műveiben vannak olyan helyek, amelyek azt sejtetik, hogy ilyen gondolatmenetet követetett, ez a gondolatmenet éppen azt leplezi le, hogy a retorzív érvelés szándékaival ellentétben nem végső megalapozás. Ugyanis közvetetten arra az előzetes tudásra támaszkodik (amelyet inkább bizonyítania kellene), hogy van igazság, illetve olyan ismeretet tulajdonít az embernek, amely egy (retorzív) bizonyítás tárgya kellene, hogy legyen. Amit az állítást tevő szabadon, valóban személyikén tesz, nem több mint hogy igazságra tart igényt, és cselekedete nem is fejez ki ennél többet (az igazságigény feltételeinek fennállását a személy cselekedete már nem kifejezi, hanem a feltételek fennállása a cselekedetből *alkalmas premissák segítségével* legjobb esetben is csak kikövetkeztethető). Ezért az igazságigényének *feltételei* már nem jelenhetnek meg abban a mondatban, amely a személyes cselekvéssel kifejezett propozicionális tartalmat fogalmazza meg. Ráadásul az iménti érvelés bizonyítatlan előfeltevése csak, hogy az igazságigény *feltétele* az igazság valamiféle ismerete. Lehet, hogy nem tévedünk, ha ezt az előfeltevést tesszük, de hogy így van-e, azt *előbb* valahogy bizonyítani kellene, ha bármit is cáfolni vagy bizonyítani akarunk az erre az előfeltevéstre alapozott retorzív érvelés segítségével. És mihelyt elismerjük ezt a követelményt, le kell mondanunk arról, hogy a retorzív érvelés *önmagukat* megalapozó, és így végső megalapozással rendelkező tételeket adjon a kezünkbe. Mert a retorzív érvelés legjobb esetben is a retorzív érvelés elméletében előfeltételezett tételek által megalapozott tételekhez fog vezetni. Ezért ha más úton is, ugyanoda jutunk, ahova Szombath Attila, amikor így fogalmaz: *A szellem valósága, „retorzív érvelést védelmező első része bizonyos értelemben mégiscsak egy önmagán túlmutató alapra szorul”* (i. m., 20. Lásd még: 25–26).

maszkodó hosszú érveléssel lehetne igazolni,¹⁷ ami viszont aláássa az igényt, hogy a retorzív érvelést végső megalapozásra használjuk. *Úgy gondolom, hogy az a szigorú ellentmondás, amelyet Weissmahr a performatív ellentmondások esetében ki szeretett volna mutatni,¹⁸ a „Nincs igazság” egyszerűnek tűnő esetében¹⁹ nem áll fenn, és ugyanilyen eredményre számíthatunk a többi filozófiailag érdekes esetben is.*

A probléma hasonló, mint amelyikkel már korábban is találkoztunk. Ha komolyan vesszük, hogy a performatív ellentmondásban egy szubjektum aktusa is szerepet játszik, akkor annak feltétele, hogy a „Nincs igazság” ellentétéhez eljussunk, az volna, hogy az „Azt hiszem, hogy van igazság” mondatról leválaszthassuk az „azt hiszem” tagot, vagyis éppen azt a mondatrészt, amely az igazság elméletébe egyszer már bevont beszédaktusra utal. Ám az aktustól csak akkor szabadulhatnánk meg, ha visszatérnénk a „magában való mondatához,” vagyis ha lerombolnánk a retorzív érvelés elméletét.²⁰

¹⁷ Weissmahrnál többször is előfordul ez az érvelési struktúra: egy állítás „csak akkor lehet igaz, ha egyáltalán tudjuk [...]” (49). Csakhogy egy állítás igazsága a kanonikus elképzelés szerint egyáltalán nem függ a szubjektumtól vagy annak tudásától, csak az állításban használt szavak jelentésétől és a valóságtól. Ennek ellentétét kimutatni olyan kísérlet volna, amelyre interpretációm szerint maga Weissmahr sem vállalkozott, hiszen elméletét úgy alakította, hogy összhangban lehessen az igazság kanonikus felfogásával.

¹⁸ Vö. a 93. oldal megfogalmazását, ahol kifejezetten „(a performatív ellentmondásban már implikált) formális ellentmondásról” esik szó.

¹⁹ Persze az igazság, illetve az igaz predikátum számos szemantikai és metafizikai problémát vet fel. Azt mondani, hogy „Igaz, hogy nincs igazság” (feltéve, hogy ez *nem* pontosan ugyanazt jelenti, mint hogy „Nincs igazság”), a hazug paradoxon egyik változatát rejt magában, és ilyen értelemben egyáltalán nem egyszerű eset. Ezt a paradoxont a szemantika területén kell feloldani, és Tarski éppen ennek érdekében alkotta meg az igazság tanulmányomban alapul vett szemantikus fogalmát. A nyelv hierarchizálásának általa javasolt szabályait követve az igazságról állítást tevő mondatok logikailag hasonló státuszúakká válnak, mint a filozófia más bizonyítandó vagy cáfolandó mondatai, és a retorzív érvelés számára döntő pragmatikai kérdésekben nem követelnek megkülönböztetett figyelmet. Az is lehetséges, hogy az igazság metafizikailag kitüntetett tárgy. Ám lerombolná a retorzív érvelés mint végső megalapozás elméletét ha el kellene fogadnunk, hogy érvényességét befolyásolja, hogy milyen metafizikai státuszú tárgyakról szóló mondatokra alkalmazzuk.

²⁰ Hangsúlyozni szeretném, hogy itt nem arra a problémára utalok, amelyet már Weissmahr is megválaszolt, nevezetesen hogy „a performatív módon közöltnek propozicionális mondatá váló átalakítás során nem zárható ki a tévedés” (102). Én azt állítom, hogy nem azzal van a baj, hogy a performatívnak a propozicionálisba való átalakításakor hibát követhetünk el, hanem azzal, hogy ha *nem* követünk el hibát, akkor a fordítás eredménye nem az lesz, mint amire az elmélet szerint szükség volna, vagyis a fordítás eredményeként kapott mondat a „Nincs igazság” esetében nem az igazságról, hanem a szubjektum igazságra vonatkozó hitéről fog szólni. Nem jelent megoldást az sem, ha Weissmahrnak arra az állítására támaszkodunk, hogy „egy kijelentés igazságának implicit állítása szükségképpen hozzátartozik magához a kijelentéshez” (130). Nem csak azért, mert mint az idézet megelőző mondatból kiderül, az állítás igazságára vonatkozó igényünkön kívül következtet az igazság állítására. Hanem azért is, mert még ha valóban úgy volna is, hogy amikor azt állítom, hogy a hó fehér, implicite azt is állítom, hogy a „hó fehér” igaz, akkor is még mindig csak egy aktushoz jutunk el, amely egy mondat igazságát állítja. És még ha elfogadjuk is, hogy csak azért állítom egy mondat igazságát, mert hiszem, hogy van igazság, akkor is megmarad a kérdés: hogyan választható le a „van igazságról” a „hiszem, hogy”. „Egy kijelentés igazságának implicit állítása” egyszerűen nem azonos egy kijelentés igazságával. Márpedig a „Nincs igazság” kontradiktórikus párjaként csak a „Van igazság”-ot fogadhatjuk el.

6. Konklúzió

Úgy gondolom, hogy a dolgozatomban tárgyalt nehézségek legfőbb oka az, hogy Weissmahr a bizonyítás szigora kedvéért enyhített alapvető felismerésének radikalitásán. Maga sem tagadja, hogy „ahhoz, hogy a bizonyítást valóban erőssé tegyük, megkerülhetetlenül szükségszerű az ellentmondás olyan megfogalmazása, amelyben az két propozíció szembenállásává, azaz formális ellentmondássá alakul át.” (102.) Az elmélet a kontradiktórikus ellentmondás kimutatása céljából a performatív ellentmondást visszavezeti a hagyományos logika értelmében vett formálisra, amennyiben a retorzív eljárás alá vont tételekkel nem az állításait szabadon megtevő személyt vagy cselekvését próbálja szembeállítani, hanem egy olyan mondatot, amelyet e személy igaznak tart, amikor a tételeket állítja. A performatív ellentmondásban a propozicionális tartalom Weissmahr elméletének betűje szerint pusztán azzal kerül szembe, amit a személy cselekvése által tudtul ad önmagáról. Márpedig az, hogy nincsenek „magában való mondatok” csak akkor jelentős tétel, ha azért nincsenek, mert mindig tartozik hozzájuk egy személy, aki szabadon elhatározza magát ezek igaznak tartására, nem pedig azért, mert mindig melléjük állítható egy másik talán éppoly „magában való mondat”, amely nem a hóról vagy az igazságról, hanem történetesen egy személyről, vagy netán egy személy cselekvésének lehetségi feltételeiről szól.

Talán messzebbre jutnánk, ha magát a személyt és szabad cselekvését szembesítenénk azzal, amit állít, és ha a radikális alapfelismerés filozófiai rendszerré fejlesztésekor sem riadnánk vissza a radikalitástól, és akár a klasszikus logika fogalmait és törvényeit is újra mernénk gondolni. Ha kigondolnánk egy választ Weissmahr költői kérdésére, hogy „*vajon hogyan is kerülhetne egy nyelvi megfogalmazott tartalom olyasmivel ellentmondásba, ami egyáltalán nem jut nyelvi kifejezésre*” (79-), akkor az ilyen ellentmondás felbukkanása arra taníthatna minket, hogy addig is, míg egy új logika kidolgozásával megmagyarázhatjuk, miért téves az, amit csak önmagunknak való ellentmondás árán állíthatunk, legalább abban biztosak lehetünk, hogy mi magunk tévedésben vagyunk, ha állítjuk. Ahogyan a klasszikus logikától eltávolodó többértékű logika lemondott az igaz és a hamis predikátumokról, az a logika, amely képes volna valós ellentmondásként kezelni, ha egy mondat közvetlenül a személynek vagy a személy szabad cselekvésének mond ellent, talán félretolhatná a Tarski-sémát, amely úgy kezdődik, „*p* igaz akkor és csak akkor”, és inkább azt kutathatná, hogyan kell befejezni azt a definíciót, hogy „*p*»-t elfogadva igazam van akkor és csak akkor, ha...” Nagy kérdés, hogy ez az út járható-e, és elég elkötelezettek vagyunk-e a filozofáló személy felértékelése mellett ahhoz, hogy kompromisszumok nélkül végigmennünk rajta. Mindenesetre Weissmahr Béla elméletének dolgozatomban tárgyalt nehézségei részben azzal függenek össze, hogy elindult, de érthető módon nem tudott (és valószínűleg nem is akart) végigmenni ezen az úton. Első bátor lépéseivel mégis kijelölte egy ígéretes kutatás lehetséges irányát.